

МІФ ЯК СВІТОГЛЯДНА МАТРИЦЯ

ВІТАЛІЙ, ЗАБЛОЦЬКИЙ¹

Анотація

Стаття присвячена аналізу основних особливостей міфу як способу організації і відтворення соціального досвіду. Міф розуміється як інваріантна матриця формування і існування світоглядних феноменів (які не тільки пояснюють світ, але й мотивують, скеровують, надихають) людину, значення і вплив якої зберігається і за сучасних умов. У статті розглянуто феномен міфу як інваріантної та універсальної світоглядної системи, притаманної різноманітним спільнотам упродовж усієї історії людства. Автор акцентує увагу на глибинному вкоріненні міфу в усі сфери суспільного життя – від первісних племен до глобалізованих сучасних суспільств. Міф постає не лише як оповідна форма, а як цілісна «світоглядна матриця», що формує і програмує ціннісні орієнтири, поведінкові сценарії та колективну пам'ять. Особливо наголошено на ритуальному вимірі міфу, його емоційно-експресивному наповненні й потенціалі впливати на особу й спільноту, забезпечуючи адаптацію до довкілля та суспільного ладу. Дослідження охоплює аналіз історіографії проблеми – від античних філософів до сучасних науковців, етнологів, філософів і культурологів. Відзначено роль міфу у творенні національної ідентичності, збереженні культурної спадщини та відновленні цілісності світосприйняття, а також у сучасній масовій культурі, політиці та медіапросторі. Автор доходить висновку, що повного «подолання» міфу принципово неможливо, оскільки він відповідає глибинним потребам і прагненням людини щодо розуміння себе і світу. Натомість розуміння сутності, функцій та механізмів міфу стає необхідною складовою сучасної медіаграмотності й критичного мислення. **Методологія дослідження.** Робота ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує філософський, історико-культурний, антропологічний та етнологічний аналіз для виявлення сутнісних характеристик міфу як універсальної світоглядної системи. Використано історико-філософську реконструкцію ідей та концепцій, які формували розуміння міфу від античності до сьогодення, зокрема праці філософів, етнографів, соціологів, культурологів. Ключовими методами стали: герменевтичний аналіз (інтерпретація текстових та фольклорних джерел з метою виявити приховані смислові шари, структури та концепти міфологічної свідомості); порівняльно-історичний метод (зіставлення міфологічних уявлень різних народів та епох, що дозволило окреслити інваріантність міфічних структур та їхню здатність до трансформації); структуралістський підхід (аналіз внутрішньої логіки та організації міфологічних наративів як цілісних систем символів та знаків); соціокультурний аналіз (розгляд міфу як соціальної технології, «світоглядної матриці»), що програмує поведінку і світосприйняття спільноти, забезпечує духовно-культурну інтеграцію, регуляцію соціальних відносин та передачу колективного досвіду; критико-рефлексивний підхід (оцінювання сучасного «переосмислення» міфу в контексті масової культури, політичних ідеологій та цифрового медіапростору, зокрема в аспекті медіаграмотності та критичного мислення).

Ключові слова: міф, міфологія, світоглядна матриця, нелінійне мислення.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Серед найбільш поширених і впливових явищ, які визначають духовний ландшафт людства з давніх давен і досьогодні, першість належить, безперечно, міфу. Як би ми не намагалися його визначати, у будь-якому разі ми мусимо погодитися: міф складає осердя не просто уявлень стародавньої людини, але саму сутність її буття, істину і сенс його. Втім, стародавність – то цілком зрозуміло. Але ж сьогодні, наприкінці першої чверті ХХІ століття принаймні один мільярд людей існує в умовах первісного

суспільства – усі ці наші сучасники є носіями усіх класичних зразків міфопоетичного світогляду. Було б помилковим вважати, що інші (ми) далеко випередили неписьменних мешканців джунглів чи саванн. Духовне життя усіх сучасних народів не просто зберігає, а й яскраво уособлює і використовує геть в усіх сферах життя перетворені міфологічні схеми, конструкції, мему і міфологеми. Власне, навіть так зване «суспільство знань» саме може бути критично розглянуте як певна сукупність міфів (Yakimenko, 2021). Респектабельні політичні ідеології також містять у собі вагомий міфологічний субстрат, що допомагає завойовувати симпатії виборців через використання поширених міфів масової культури і сучасного фольклору. Якщо про «кінець ідеології» та «кінець історії», «кінець майбутнього» та «кінець прогресу» написано вже чимало, то

¹ Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського (Україна, Київ)
E-mail: vzabl@i.ua
ORCID iD 0009-0001-6733-6532

про «кінець міфу» не наважується всерйоз стверджувати ніхто. Усе це робить дослідження міфу цікавою справою (що вже виправдовує звернення до цього феномену) – і разом з тим вельми актуальною. Не з метою «подолання» міфу (що в принципі є неможливим через глибинне вкорінення міфу в усі сфери і капіляри життя), а для його розуміння і опанування його втаємничених потенцій. Творення і розповсюдження руйнівних міфів і фейків є однією з технологій інформаційно-психологічних операцій, які завжди супроводжують ведення бойових дій (в тому числі проти нашої країни). Освіченість щодо природи і функцій міфу є неохідною складовою громадянської медіаграмотності.

Разом із тим міфологічні форми нерідко виступають позитивним форматом для збереження цінностей національної культури, національної пам'яті. Деякі фахівці звертають увагу на міф як на один із засобів, за допомогою яких можна відновити цілісність світосприйняття в освітньому дискурсі (Кюблер, 2010). Міф може бути способом буття мрії – як національної, так і особистісної, – вони можуть і співпадати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Вивчення міфу налічує чимало століть, якщо вважати, що першими його дослідниками були перші філософи і мислителі Стародавньої Греції і Риму (Платон, Аристотель, Страбон, Лукрецій, Сенека, Марк Аврелій та ін.). Вони мали можливість спостерігати своїх сучасників-носіїв міфологічного світогляду і з певною долею відстороненості і критичності тлумачити міф як дещо, у чому істинне і правдиве межує і співіснує із вигадкою і небувальщиною. Вже тоді наші попередники добре усвідомлювали, що міф породжується цілком закономірно самими умовами життя і є необхідною фазою розвитку людської свідомості, розуму. У подальшому становленні філософської й протонаукової думки міф завжди залишався важливим об'єктом рефлексії, натомість ця думка ще тривалий час зберіала багато форм, притаманних міфологічній свідомості. За часів середньовіччя міф (як породження язичництва, «поганства») став мішенню для гонінь з боку церкви й найбільш завзятих полемістів. Відтиснення античного міфу до маргінеси не призвело до кризи самого міфологічного способу мислення, міфопоетична модель світу продовжила своє домінування – на основі біблійної міфології, представленої Святим

Письмом. Новий етап підвищеної уваги до міфу пов'язаний із Новим часом, добою Просвітництва і сходженням Сучасності. Подолання міфу тлумачилося лицарями Просвітництва як прорив до свободи, до неутисненого раціоналізованого мислення, до звеличення людини і громадянина (спадщина Локка, Дідро, Вольтера, Гельвеція, Монтеск'є та ін.). Додатковий імпульс секуляризуючому просвітницькому поступу надали великі політичні революції XVIII століття – Американська й Велика Французька. Звісно, знов таки міфологічний світогляд не відійшов у минуле разом із Старим порядком – нові часи потребували нових міфів. Вивчення і тлумачення міфів відбувалося в руслі нових філософських та ідеологічних систем (Бьорк, Гегель, Фіхте, Токвіль та ін.). Переважна більшість усіх згаданих досліджень і суджень стосовно міфу носили умоглядний і спекулятивний характер і виходили із апріорного постулату, що міф – атрибут примітивного мислення, симптом духовного закріпачення і пригнічення, покори та ін. Справжнє наукове вивчення міфів і міфології починається на ґрунті накопиченого соціальними науками емпіричного матеріалу. Йдеться про історію і соціологію, археологію і лінгвістику, етнологію і фольклористику тощо. Головні досягнення філософської думки щодо міфу і ранніх форм ментальності припадають на XX століття і пов'язані вони із іменами Ж. Дюмезіля, К. Леві-Строса, Д. Фрезера, Р. Барта, Ж. Бодрійяра, М. Мід, Е. Кассіра, О. Лосева, Б. Маліновського, Є. Мелетинського, М. Бахтіна, М. Стебліна-Каменського, М. Еліаде та ін. Українські автори також зробили свій вагомий внесок у справу. Варто згадати ім'єна таких діячів XIX – початку XXI ст., як М. Костомаров, І. Франко, Леся Українка, М. Драгоманов, М. Грушевський, І. Нечуй-Левицький, М. Попович, В. Скуратівський та ін. Весь цей доробок створює основу для подальших розвідок щодо сутності та значення міфів в житті суспільств сучасних і стародавніх.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Однією з невирішених проблем дослідження міфу залишається комплексне розуміння його постійної присутності та трансформації у сучасних суспільствах, які проголошують себе «раціональними» або «постмодерними». Зокрема, недостатньо розроблено аналітичні підходи до пояснення того, як модерні та постмодерні культури відтворюють, переформатовують

і використовують міфологічні структури у формуванні масової свідомості, політичних ідеологій, медійного ландшафту та глобальних комунікаційних систем. Проблема полягає у виокремленні інваріантних елементів міфу, здатних упроваджуватися в урбанізований, технологічно розвинений простір, зберігаючи при цьому свої первісні (або модифіковані) соціальні та психологічні функції.

Другим важливим викликом є брак системних методологічних розробок, спрямованих на розуміння та опрацювання потужних міфологічних «матриць», які впливають на формування світогляду сучасної людини. В умовах інформаційних маніпуляцій, гібридних війн, масової культури і фейкових наративів постає потреба у виробленні інструментарію для ідентифікації, аналізу та, за можливості, «розкодування» міфологічних конструктів, що перебувають у підвалинах сучасного соціального та духовного простору. Без вирішення цієї проблематики належне досягнення та управління впливом міфу на духовне й громадське життя залишатиметься неповним та фрагментарним.

Методологія дослідження. Робота ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує філософський, історико-культурний, антропологічний та етнологічний аналіз для виявлення сутнісних характеристик міфу як універсальної світоглядної системи. Використано історико-філософську реконструкцію ідей та концепцій, які формували розуміння міфу від античності до сьогодення, зокрема праці філософів, етнографів, соціологів, культурологів. Ключовими методами стали: герменевтичний аналіз (інтерпретація текстових та фольклорних джерел з метою виявити приховані смислові шари, структури та концепти міфологічної свідомості); порівняльно-історичний метод (зіставлення міфологічних уявлень різних народів та епох, що дозволило окреслити інваріантність міфічних структур та їхню здатність до трансформації); структуралістський підхід (аналіз внутрішньої логіки та організації міфологічних наративів як цілісних систем символів та знаків); соціокультурний аналіз (розгляд міфу як соціальної технології, «світоглядної матриці», що програмує поведінку і світосприйняття спільноти, забезпечує духовно-культурну інтеграцію, регуляцію соціальних відносин та передачу колективного досвіду; критико-рефлексивний підхід (оцінювання сучасного «пересмислення» міфу в контексті масової культури, політичних ідеологій та цифрового медіапрос-

тору, зокрема в аспекті медіаграмотності та критичного мислення).

Об'єкт дослідження: міф як універсальна світоглядна система, що вкорінена в різні історичні та культурні контексти.

Предмет дослідження: форми, механізми та вияви міфологічної свідомості, які впливають на формування соціальних практик і колективних ідентичностей у сучасному світі.

Мета статті: з'ясувати інваріантні риси міфу як світоглядної матриці та проаналізувати особливості його трансформації, функціонування і використання в сучасних суспільних умовах.

Завдання статті:

1) дослідити міф у його історичному розвитку й актуальній репрезентації;

2) виявити механізми міфологізації сучасного дискурсу;

3) також розглянути інструменти для критичного осмислення та опанування міфологічних впливів.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Міф – характерний спосіб ментальної організації людських спільнот, властивий стадіям розвитку, коли людина опанувала мову і відкрила можливості уяви. Виникаючи із необхідністю на певному щаблі розвитку, міф вже не зникає, демонструючи здатність пристосовуватися, трансформуватися. Інваріантність міфу проявляє себе в тому, що його форми продовжують існувати вже всередині спеціалізованих форм суспільної свідомості, які немовби то «долають» первісний синкретизм, притаманний міфові.

У визначеннях міфу переважає поняття «оповідання» – але ж воно зовсім нічого не говорить про сутність міфу («оповідання про походження світу, природних сил, божеств» – типове визначення). Майже усе більш-менш істотне, що ми хочемо передати іншим людям, має форму оповідання – зв'язного послідовного тексту, який дозволяє привернути і утримати увагу (якщо ми вважаємо, що для нас важливі дидактичні міркування), розгорнути сюжет, викласти аргументацію, загострили де потрібно увагу тощо. Отже, форма оповідання – вимушена і єдино можлива (протягом багатьох століть) форма існування і трансляції міфу. Від усіх оповідань міф вирізняє його статус повної і вичерпної правди.

Генеza міфологічного світогляду уособлює поступове освоєння людиною навколишнього простору, оволодіння, опанування цього (цим)

простору і себе (як колективного утворення) у ньому. Відповідними формами міфологічного осмислення були міфи, які містили у собі тлумачення, сакралізацію й оспівування «свого» природного ландшафту та його мешканців (представників фауни і флори).

Міфологія народів, які століттями не полишали своєї території, яскраво показують приклади таких оповідань і ритуалів. Цікаво, що важливим предметом оспівування і звеличення в таких міфах виступають не тільки прашури, звіри, рослини чи джерела, але й маршрути руху, траєкторії, якими можна (слід) пересуватися землями, якими ходили і на яких хазяйнували численні покоління твого народу. Тут ми бачимо невимрущий зв'язок обряду (рух – покровоко! – крізь опоестизовані, оспівувані землі) і міфу (аккумуляованої духовної спадщини, депозитарія досвіду). Як можна зрозуміти, сусіднє плем'я, яке закріпило за собою відповідну територію, має подібні ж уявлення – які в цілому не сприймають схвально – але й не забороняють – перетинання незримих меж між племінними територіями, які знаменують дію і компетенцію племінних богів, ідолів, демонів, прашурів тощо.

Зовнішня експансія племін і народів, зрозуміло, призводила до перемішування міфологій, взаємозбагачення оповідань і мов, культової практики, обрядів тощо. Як показує історичний досвід, варіантами взаємодії могло бути як поглинання та повна асиміляція підкореного супротивника – коли від його міфології і культів в найкращому випадку залишаються хіба що рештки і фрагментарні згадки в джерелах – і до повного викорінення усякого сліду про підкорену міфопоетику.

У літературі відомі сюжети, присвячені «винайденню» юдеями «портативного» Бога – тобто такого, що неодмінно супроводжував би «обраний нарід» куди б той не переміщувався у просторі (Kohn, Moore, 2007).

Тим самим Яхве немовби протиставлявся богам (зокрема єгипетським), могутність яких обмежувалась якоюсь конкретною територією. Звісно, «портативність» аж ніяк не є винаходом євреїв чи якогось іншого конкретного народу чи племені. Міфологічне світорозуміння не бачить нічого дивного в тому, що спасенні сили (скажімо, боги-покровителі), на допомогу яких покладаються мандрівники чи воїни, слідує за ними у далеких подорожах і експедиціях. У містах-колоніях фінікійців відправлялися ті ж культу, що й в метрополії. Це ж простежується в грець-

ких полісах Середземномор'я та Причорномор'я. Африканські раби привезли своїх «портативних» богів і духів до Америки. Немає необхідності продовжувати перелік. Зрозуміло, що будь-яка мінімально розвинена міфологічна система завжди долає локальну замкненість і «прикутість» до первинного локусу мешкання народу. «Свої» боги й духи-покровителі не полишали прихильників у їх справах і пригодах. Міф допомагав долати почуття покинутості чи самотності десь серед чужинців – міфи, культи і обряди успішно мігрували разом із переселенцями, біженцями, кочівниками тощо. Міф виглядає інваріантною і зручною формою, із допомогою якої і «всередині» людині різних часів і станів прийнятно і комфортно існувати – при цьому не відмовляючись від ідеалів європейської раціональності і критичного мислення (які, зрозуміло, також можуть бути тлумачувані як міфологічні конструкції).

Потрібно усвідомити важливість стати на точку зору міфу, стати самому «міфологічним суб'єктом». Що це означає? Це означає усвідомлення того, що Міф не залишає порожнечі – він претендує на вичерпне пояснення світу в усіх його вимірах і проявах. Це відрізняє його як від сучасної науки, яка виходить із принципової неможливості гранічно повної пізнаваності об'єкту, так і від езотеричної традиції – безперечно, дотичної до міфологічних коренів, але стверджуючої закритість (герметичність) втаємниченого світу, куди адепт може потрапити тільки тимчасово у стані зміненої свідомості тощо.

Вичерпність впливає з докорінної функції Міфу – *функція репрезентації Абсолюту, божественного*. Міф наближає людину – слабку земну істоту – до великих космічних сил, до вершин духу і могутності стихій. Завдяки міфу і ритуалу людина спроможна переживати нумінозні стани – присутності (прояву) божественного в собі, особливої інспірації, що підтримує за будь-яких умов, надає надію і сили. Нехай Абсолют – уявний (імагінативний, за Е. Голосовкером), але хто буде заперечувати, що саме людська уява – одна з найбільш дієвих рушійних сил людства. Близькість до Абсолюту, спорідненість з ним дозволяє породжувати небачене і нечуване, живить соціальну, художню – будь-яку – творчість, що врешті решт змінює світ на краще. Невпинний Ерос змін і новацій може спричинити проблеми, з якими важко впоратися, породити сили, які неможливо приборкати – міф не втомлюється попереджати, що треба бути обережними із усіма своїми силами

і можливостями. Втім, ми ніколи не дослухаємось до попереджень.

Досліджуючи міф, ми намагаємося зрозуміти не тільки те, *чим був міф*, але й те, *що саме міф робив* із людиною. Зважаючи на те, що міф був органічно поєднаний із ритуалом, обрядом, його можна цілком обґрунтовано вважати, говорячи сучасними категоріями, певною цілеспрямованою соціальною технологією, чи сценаріотехнологією. У міфі розповідь (озвучення, оприлюднення) міфологічних сюжетів здебільшого була вторинною – головне фокусувалося навколо ритуалу, який був покликаний забезпечити головні умови збереження й відтворення соціуму – «гарантувати» врожай, убезпечити свою територію від стихійних лих та ворогів, підтримувати зв'язок поколінь і покровительство вищих сил і померлих пращурів тощо.

Така міфопоетична соціальна технологія програмувала певний сценарій життя, визначала основні риси соціально прийнятної (бажаної) людини. Відповідно, міф вочевидь виконував функції світоглядної матриці, покликаної забезпечити належне світорозуміння й передбачуваний формат соціальної поведінки.

Мені здається, що використання поняття «світоглядна матриця» щодо міфу є доречним, виправданим і евристично продуктивним. *Matrix* у латині – «першоджерело», «першопричина», «матка» (слово, споріднене з низкою ностратичних понять, пов'язаних із материнством, матір'ю, матерією тощо). У науках, що вивчають людську натуру та поведінку, слово «матриця» використовується в якості дослідницької метафори. Але не тільки. Матрицею визначають певну сукупність взаємопов'язаних (я б назвав їх комплементарними) настанов, які визначають (програмують) життєві сценарії людини та спільноти, задають певні стандарти і зразки поведінки, ставлення (атитуди) до тих чи інших речей чи аспектів життя. Розглянувши те, як працює міф, ми побачимо, що відбувалося міфотворення і міфовикористання доцільно, сфокусовано й цілеспрямовано (звісно, з урахуванням рівня розвитку спільноти, віку, статі, психічного стану реципієнтів – «споживачів»).

Вичерпність (принаймні, зазіхання на неї) утворює повноту міфологічного опанування світу, міфологія є убіквентною (всюдисущою) і ніде ніколи не полишає людину наодинці із світом, хоча й нічого не гарантує. Людина жила, як вдало виразився Ч. Тайлор, у «зачаклованому» світі

Знадобилися тисячоліття, щоб відбулося «розчаклування» міфологічного Універсуму і з'явилася «ізольована» (buffered) людина (Тайлор, 2013, с. 50 -52). Тотальна «зачаклованість», очевидно, означала, що навіть сумлінне виконання усіх правил, приписів і заборон не дає тобі підстав вважати, що ти можеш визначати і передбачати хід подій, що в тебе є вибір тощо. Так само як історія чи економіка схильні показувати свій потенціал в тлумаченні подій, що вже відбулися (жодної катастрофічної кризи економічні експерти передбачити не спроміглися), так і міф здебільшого пояснював (і пояснює вустами нових міфотворців) дещо, що трапилося із людиною, як правило постфактум. Відповідно, будь-які передбачення (як і сучасні прогнози в будь-якій сфері) в межах міфологічної моделі носили із необхідністю розпливчастий і далекий від визначеності характер.

Матриця світогляду вимагає «вичерпних» пояснень щодо будови Всесвіту, повної характеристики усієї номенклатури діючих у Всесвіті сил різної природи – але міф ніколи не простирається і не зазіхає на те, щоб заявити повну запрограмованість пересічного життя пересічного індивіда. Навіть перебуваючи у стані покори по відношенню до гнітюче могутніх сил природи чи божественних воїнств, чи демонічних істот (утворень), людина все одно не є безсилою і безпорадною. У міфі навіть племен, що існували (чи перебувають досі) в умовах кам'яного віку, персонажам є притаманною певна спонтанність, частогусто оповідач чи слухач не може пояснити, чому герой обрав саме цей вчинок, чому сказав саме такі слова. Логіка міфу завжди залишає простір для парадоксу. Це – нелінійна логіка. Так само як міф – нелінійне мислення. Чи було доцільним припускати можливість прийняття рішень на власний розсуд? Авжеж. Жодна генералізуюча стратегія не може передбачати усіх несподіванок, що спіткають мисливця, воїна чи мандрівника. Відповідно, будь-яка традиція схвально ставиться до кмітливості, хитрощів та й взагалі якостей людського розуму, від самої наявності яких виграє як їхній носій, так і спільнота, в якій він виріс і діє. Так, міф часто пов'язує всілякі вікопомні винаходи і вміння із так званими «культурними героями», що діяли за незапам'ятних часів. Але міф ніколи не заважав і «зараз» перевершувати старих героїв і створювати, шукати нове.

Міф схильний затверджувати існування якогось цілеспрямованого початку, який покладено

в основу Всесвіту і який проявляє себе як всезагальний Закон. Тим самим усі наявні сили не діють як сліпа стихія, – хоча прикладів стихійних лих в історії безліч. Але за усіма ними – від бурі до епідемії – міфологічна свідомість завжди шукала і знаходила глибинні пояснювальні схеми. Тому міф обмежує (але не зводить нанівець) спонтанність явищ природного (і соціального) світу, проголошуючи всезагальну причинність: ніщо не відбувається «просто так», в усьому є своя причина. Тому важко погодитися з твердженням, що «...у міфі розуміння світу орієнтоване виключно на минуле... Відсутнє уявлення про природну закономірність як відмінну від суспільної...» (Філософія політики, 2002, с. 366).

Інша справа, що міфологічні «причини» могли бути абсолютною вигадкою і не мати нічого спільного із дійсністю». Тут ми стикаємося із межами можливостей нашої мови, яка неспроможна виразити усю складність феноменів міфології. Адже міф існує в межах своєї безумовної «дійсності» – це тільки в наших очах він «не має нічого спільного» із нашим уявленням про «дійсність». Можна вести мову про міфологічний дискурс – так само, як і про сакральну-ритуальний дискурс, скажімо, знахарської практики – але надто багато істотного і визначально суттєвого завжди залишатиметься поза межами дискурсивного типу мислення, поза межами мовлення і можливостей мови взагалі.

Міф не переконує – він показує, як воно все є насправді, не передбачаючи (майже!) якихось сумнівів чи альтернатив. Міф залучає людину до найглибших таємниць устрою світу і вручає їй – через посередництво ритуалів й обрядів – важелі впливу на перебіг Часу, на ритм космічних стихій. Міф вчить: «Є саме так – і не інакше». Чому саме так – невідомо. Але треба виходити саме з такого порядку речей. Світоустрій саме такий «тут і зараз», але не завше так було. За давніх-давен було інакше. Міф затверджує впевненість у гетерогенності часів, принциповій гетеротемпоральності (були первинні часи, коли усе народжувалося, переживало своє становлення, була Старовина, яка вже не повернеться, але з якою треба рахуватися; теперішні часи – інші, найчастіше вони вважаються гіршими за давнину, що пояснюється псуванням людської натури). І колись існуючий стан речей теж зникне – бо так теж заведено. Але поки існує так, як воно є, треба вчиняти так, як правильно і як прийнято, бо руйнування порядку породжує лиха, які треба довго долати – а можна й не подолати взагалі.

Так, міф є чимось, що оповідали. Але треба задатися важливим питанням: як виконувався той чи інший сюжет, що містив міфологічні знання? Це точно не була спокійна розмірена розповідь, позбавлена емоцій і пристрасті. Не підлягає сумніву, що міфопоетичне густо «замішане» на сильних емоціях і покликане сильні почуття стимулювати, переживати і культивувати. Як показують чисельні дослідження, міфологічні сюжети оприлюднювалися під час виконання важливих ритуалів і були тісно пов'язані у свідомості із найбільш суттєвим, життєдайним. Тільки таким чином – через ритуал виконання, через драматизацію – міф тільки й міг закарбуватися в пам'яті, справити належне враження, стати фактом великої істини про світ. Отже, міф насичений саме такими образами, які не можуть не привертати уваги (функція атракції) – незвичайністю і надзвичайністю, девіантністю й ексцентричністю – хоча за своїм призначенням ці образи спрямовані були на осмислення цілком звичайних, земних (навіть «приземлених») аспектів життя, людських стосунків тощо. Подібно до мистецтва міф щедро насичував життя інтенсивним емоційним змістом, якого звична повсякденність часто позбавлена. Саме емоції і переживання утворюють підґрунтя для розуму і роздумів, без них (емоцій) людина втрачає смак до життя – навіть якщо сильні емоції спричиняють стрес, страждання, біль.

Міфологічний світ багатоманітний, його репрезентують як складні розвинені міфологічні системи високорозвинених цивілізацій, так і наївні міфи народів, що знаходилися (чи перебувають досі) у первісному стані. Не існує спільного знаменника для геть усіх культур і народів. Дослідження не може здійснюватися шляхом спрощення та примітивізації того, що формує і складає міфологічний (міфопоетичний) світогляд та відповідні обрядові практики. Ясно одне: міф як повноцінна цілісна світоглядна матриця успішно забезпечував адаптацію різноманітних спільнот і створював таке світоглядне і емоційно-експресивне середовище, у якому людина почувалася відносно впевненою, захищеною – попри всі небезпеки і катастрофи, що завжди супроводжують нас на історичному шляху.

Генералізовані пояснювальні системи самі органічно тяжіють до міфологізації, намагаючись створити вичерпно-тоталітаризуючу схему, з якої не може «вислизнути» якась деталь, якийсь виняток. До таких тоталітаризуючих схем належать усілякі ідеології мобілізуючого штибу, що в прин-

ципі заперечують саме існування вибору для людини, фундаментальну наявність її моральної автономії. Це ж стосується сциєнтистських зазіхань, що претендують на вичерпну пізнаваність людини й світу – як «офіційної» науки (із міфами «наукометрії» та «рейтингами»), так і паранауки, квазінауки (від езотерики й до психоаналізу включно).

Сучасні дослідники слушно вбачають у поширенні сучасних міфів намагання надати масовій культурі вигляд природної. Відповідно, новий синкретизм долає обмеженість літературного (письмового) дискурсу й широко використовує продукцію кіно, спорту, маркетингу, реклами, телебачення і, зрозуміло, інтернету. Формується урбанізована і глобалізована Модерність, якій відповідає нова світоглядна матриця Глобального Споживача – чи вже «постлюдини»? (Хейлз, 2002).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Міф – інваріантний формат світоглядної і ментальної організації людських спільнот. Міф репрезентує великий потенціал цілеспрямованого впливу на свідомість і поведінку людини. Безпосередня реалізація цього потенціалу перетворює міф на певну матрицю, що програмує певні бажані сценарії розвитку, форми соціальної поведінки, бажані мотивації і установки тощо. Буття і вплив такої матриці визначалися не тільки мовними засобами чи глибинами історичної пам'яті, але й повсякденною зануреністю людини минулого до царини обрядів і ритуалів. Ця «прикладна»

і «людинотворча» міфологія остаточно формувала певний тип людини, у якій відтворювалася спільнота у просторі й часі.

Інваріантність міфу як світоглядної системи (моделі й матриці тощо) пояснюється тим, що міф відповідає глибинним запитам людини, її бажанню розуміти навколишній світ і саму себе – навіть коли наявне знання і можливості не можуть дати такого вичерпного розуміння (яке якраз – вичерпне! – пропонує міф, залучаючи уяву, фантазію і вигадку). Виникаючи із необхідністю на певній стадії історії, міф вже не зникає, набуваючи невмирущості і незнищенності, демонструючи високу алаптивність та спроможність до глибоких перетворень. Міфформи продовжують жити крізь у сучасному світі, а його відсутність часто сприймається як ознака духовної спустошеності, «втрата коріння» тощо.

Поважний вчений і економіст-практик, Нобелівський лауреат (2001) М. Спенс цілком слушно зауважує: «Насправді людей не хвилює якесь зростання. Зрештою це лише статистика, яка документує певний аспект змін. Зазвичай люди загалом піклуються про духовність – цінності, релігію, стосунки з рештою людства. У матеріальній сфері люди піклуються про можливості, про шанси на продуктивну й творчу працю, про потрібність суспільству, про освіту та здоров'я – одне слово про речі, як створюють свободу й можливості реалізації потенціалу» (Спенс, 2017, с. 49). Мабуть, таке розуміння нової світоглядної освітньої матриці можна вважати за дороговказ.

Список використаних джерел

- Yakimenko S. Features of the formation of the mythological picture of the world. *Problems of Modern Textbook*. 2021, December. Режим доступу: <https://www.researchgate.net> (дата звернення: 10.10.2024).
- Кюблер Х.-Д. Міфи про суспільство знань / пер. з нім. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 264 с.
- Kohn R., Moore R. *A Portable God: The Origin of Judaism and Christianity*. Rowman & Littlefield Publishers, 2007. 220 p.
- Тайлор Ч. Секулярна доба. Книга перша / пер. з англ. Київ: Дух і Літера, 2013. 664 с.
- Філософія політики: короткий енциклопедичний словник. Київ: Знання України, 2002. 670 с.
- Хейлз Кетрін Н. Як ми стали постлюдством: віртуальні тіла в кібернетиці, літературі і інформатиці / пер. з англ. Київ: Ніка-Центр, 2002. 430 с.
- Спенс М. Нова конвергенція. Київ: Темпора, 2017. 352 с.

References

- Yakimenko S. (2021). Features of the formation of the mythological picture of the world // *Problems of Modern Textbook*. December // [Researchgate.net](https://www.researchgate.net)
- Kubler H.-D. (2010). *Myths about Knowledge Society*. K.: Transl. rom German. Publishing house of Dmytro Burago. 264.
- Kohn R., Moore R. (2007). *A Portable God: The Origin of Judaism and Christianity* Rowman & Littlefield Publishers 2007. 220.

- Taylor Ch. (2013). *A Secular Age*. Vol. 1. Transl. from Engl. Kyiv: Spirit and litera. 664.
Philosophy of Politics. Short Encycl. Dictionary (2002). Kyiv: Knowledge of Ukraine. 670.
Hayles Katherine N. (2002). *How We Became Postman^ Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Infomatics /*
Transl. from Engl. Kyiv: Nika-Centre. 430.
Spence M. (2017). *New Convergence*. Kyiv: Tempora. 352.

VITALY, ZABLOTSKYI – Doctor of Philosophy,
Professor, V.I. Vernadsky Taurida National University (Ukraine, Kyiv)
E-mail: vzabl@i.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0001-6733-6532>

MYTH AS A WORLDVIEW MATRIX

Abstract

The article is dedicated to analyzing the main features of myth as a means of organizing and perpetuating social experience. Myth is viewed as an invariant matrix of the formation and existence of worldview phenomena, a concept that not only explains the world but also motivates, guides, and inspires a person. Its meaning and influence are preserved even in modern conditions. The article delves into the phenomenon of myth as an invariant and universal worldview system that is inherent in various communities throughout human history. The author highlights the deep-rooted nature of myth in all spheres of social life, from primitive tribes to globalized modern societies. Myth is not just a narrative form, but a holistic ‘worldview matrix’ that shapes and programs value orientations, behavioral scenarios, and collective memory. The article places particular emphasis on the ritual dimension of myth, its emotional and expressive content, and its potential to influence the individual and the community, ensuring adaptation to the environment and social order. The study includes an analysis of the historiography of the problem, from ancient philosophers to modern scientists, ethnologists, philosophers, and culturologists. The role of myth in creating a national identity, preserving cultural heritage, and restoring the integrity of world perception is noted. The author concludes that a complete ‘overcoming’ of myth is fundamentally impossible, as it corresponds to a person’s deep needs and aspirations to understand himself and the world. Instead, understanding myth’s essence, functions, and mechanisms becomes necessary for modern media literacy and critical thinking. **Research methodology.** The work is underpinned by an interdisciplinary approach that melds philosophical, historical-cultural, anthropological, and ethnological analyses to unearth the essential characteristics of myth as a universal worldview system. The research draws on a historical-philosophical reconstruction of ideas and concepts that have shaped our understanding of myth from antiquity to the present day, including the works of philosophers, ethnographers, sociologists, and cultural scientists. The key methods employed include: hermeneutic analysis, which involves interpreting textual and folklore sources to reveal the hidden semantic layers, structures, and concepts of mythological consciousness; the comparative-historical method, which compares mythological ideas from different peoples and eras to outline the invariance of mythic structures and their ability to transform; the structuralist approach, which analyzes the internal logic and organization of mythological narratives as holistic systems of symbols and signs; sociocultural analysis, which considers myth as a social technology, a ‘worldview matrix’ that programs the behavior and worldview of the community, ensures spiritual and cultural integration, regulates social relations, and transfers collective experience; and the critical-reflexive approach, which assesses the modern ‘reinterpretation’ of myth in the context of mass culture, political ideologies, and digital media space, particularly in the aspect of media literacy and critical thinking.

Key words: myth, mythology, worldview matrix, non-linear thinking.

© The Authors(s) 2024
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 10.11.2024
Accepted date 15.11.2024
Published date 15.12.2024

How to cite: Віталій, Заблоцький. Міф як світоглядна матриця. Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2024. 21 (98). P. 32–39
doi <https://doi.org/10.32782/hst-2024-21-98-04>